

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2001
FORFATTER:	Pernille Jensen
TITEL:	Sønderjyder i Kolding i 1905.
KORT RESUME:	Undersøgelse af sønderjyske indvandrere i Kolding i 1905.

SØNDERJYDER I KOLDING I 1905

AF PERNILLE JENSEN

Nederlaget til Preussen i 1864 betød, at Kongeriget Danmark måtte afstå Sønderjylland. De otte nordlige sogne af Tyrstrup Herred blev indlemmet i Danmark, som bytte for de enklaver i Slesvig, der tilhørte Kongeriget. Tabet af Sønderjylland blev betragtet som en national katastrofe. Men samtidig vandt Danmark den nationale fordel ved Wienerfredens territoriale deling, at staten blev frigjort fra sin store tyske befolkning, der havde udgjort en trussel mod den danske nationalbevidsthed i den sydlige del af hertugdømmerne. Danmark blev en småstat, men blev samlet i kulturnationalistisk henseende.

Anderledes fatal blev delingens perspektiv for sønderjyderne. De kom under den preussiske forfatning, og den preussiske regering anerkendte ingen moralsk ret for de danske til, at bevare deres nedarvede kultur. I den forstand var det ingen trøst, at forfatningen gav sønderjyderne mulighed for at få lokal politisk indflydelse i provinslanddagen. Sønderjyderne var nu preussere, eller skulle blive det. For at sikre, at de nye indbyggere lod sig indlemme i det tyske forbund, effektuerede den preussiske regering fra 1867 en række integrationspolitiske foranstaltninger. Alle embedsmænd og værnepligtige skulle aflægge ed til kongen af Preussen. Mænd der ikke inden det fyldte 17. år opterede til Danmark, dvs. søgte dansk statsborgerskab, skulle aftje-

ne tysk værnepligt. Edsnægterne blev frataget deres embede, og optanterne udvist. Det blev påbudt at tale tysk i offentlige forsamlinger. Det blev forbudt, at synge danske fædrelandsange som „Der er et yndigt land“ og „Vort modersmål er dejligt“, og myndighederne tilså, at skolelærere og præster udførte deres gerning i den tyske ånd. Af disse årsager valgte mange sønderjyder, at indvandre til Danmark.

Der findes ikke noget tal for, hvor mange sønderjyder der indvandrede til Kolding i 1864 -1920. Derimod kan Danmarks Statistik oplyse, at der i 1901 boede 2228 slesvigere i købstæderne Vejle, Kolding og Fredericia tilsammen. Tallet svarer til knap 10% af det samlede antal slesvigere, der opholdt sig i Danmark i 1901. Med andre ord var der i Vejle Amts købstæder den største koncentration af sønderjyder i Danmark. Tallet fra Danmarks Statistik svarer godt til den udbredte forestilling, at de fleste sønderjyder tog til Kolding, og at de på mange måder har været med til at præge udviklingen i Kolding. Nogle af sønderjyderne kom til at spille en væsentlig rolle i Koldings kultur- og erhvervs- liv, hvilket samtidig forklarer at byens kulturinstitutioner ofte har fremstillet den sønderjyske forbindelse i litteratur og udstillinger.

Formodningen om at de fleste sønderjyder indvandrede til Kolding har først og fremmest

haft baggrund i, at Kolding indtil 1920 var grænseby. Det har været nærliggende at antage at sønderjyderne gerne ville være i en vis nærhed af deres relationer tilbage i Sønderjylland. Oplagt synes det også, at sønderjyderne ikke ønskede at flytte så langt, hvis det skulle vise sig at Slesvig atter blev genforenet med Danmark, hvilket sønderjyderne bevarede håbet på indtil 1879. Den indvandringsstrømpil der peger stærkest på Kolding som sønderjydernes foretrukne destination i Danmark, er imidlertid sønderjydernes foreningsliv. „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ af 1889 (oprindeligt stiftet som „Foreningen af Udvandrede Sønderjyder“) var den største af landets sønderjyske foreninger.

Midler fra projektet Dansk Identitet har gjort det muligt for Kolding Stadsarkiv at lave en begrænset undersøgelse af omfanget af den sønderjyske indvandring, nemlig en undersøgelse af hvor mange der boede i Kolding i 1905, som var født i Sønderjylland eller Syd-slesvig. Året 1905 er valgt med hensyntagen til at der i årene før 1870 og 1914 kunne være tale om et ikke ubetydeligt antal mandlige indvandrere, der ikke ville deltage i Tysklands krig mod Frankrig og i 1. Verdenskrig. Undersøgelsen af den sønderjyske indvandring er foretaget på baggrund af mandtalslisterne for Kolding. De indeholder oplysninger om adresse, alder, fødested og civilstand, og endvidere om hvornår den sidste flytning er sket og hvorfra, hvem der er arbejdsgiver, om der er modtaget fattighjælp, og hvor børnene går i skole.

Mandtalslisterne for Kolding, der i 1905 talte 79 gader, viser, at der opholdt sig 1149 personer af slesvigsk herkomst, dvs. at de fle-

ste af de sønderjyder, der flyttede til Vejle Amts købstæder, bosatte sig i Kolding. Tabel 1 illustrerer indvandringen af slesvigere til Danmark i 1901 fordelt på de mest foretrukne destinationer i Danmark.

Tabel 1. Indvandringen fra Slesvig i 1901

Københavns Amtsrådsreds:	
Frederiksberg	923
Landdistrikterne	347
Odense Amt:	
Købstæderne	777
Landdistrikterne	551
Vejle Amt:	
Købstæderne	2.228
Landdistrikterne	2.620
Ribe Amt:	
Købstæderne	1.650
Landdistrikterne	5.314
Århus Amt:	
Købstæderne	953
Landdistrikterne	380
I alt fra Slesvig i 1901:	
Købstæderne	8.329
Landdistrikterne	11.691
København med Sundbyerne:	3.650
Danmark	23.670

Kilde: Danmarks Statistik, Folketællingen i 1901, 1903.

Tabel 1. viser, at Vejle Amts købstæder modtog færre sønderjyder end „København med Sundbyerne“. Tabellen overrasker imidlertid ved, at så mange bosatte sig i Vejle og Ribe Amts landdistrikter, i en tid hvor landbefolkningen søgte til byerne som følge af industrialiseringen. Ribe Amt, der var Danmarks vestlige grænseområde, tiltrak sig den største sønderjyske landbefolkning.

Den foretagne undersøgelse af den sønderjyske indvandring må tages med det forbehold, at grænsen mellem Danmark og Preussen i 1864-1920 ikke fulgte sognegrænserne. Et sogn som Vamdrup var delt mellem Danmark og Preussen. En by som Bastrup i Vamdrup sogn var yderligere delt, fordi inddelingen blev afgjort af rettigheder over gårde og godser. Dette fravær af en geografisk grænse har kompliceret konstateringen af, om personer var danskere eller sønderjyder, dvs. preussere. Byer, hvis stednavn der findes flere af i landet, har givet et andet metodisk problem. Personer der er født i byerne Stenderup og Højrup kan være sønderjyder, men kan også være henholdsvis midtjyder og fynboer. Derfor er det ikke muligt helt præcis at konstatere, hvor mange sønderjyder, der var i Kolding i 1905. Men der var minimum 1149 personer, der var født i Sønderjylland eller Sydslesvig. Går man ud fra dette tal, kan det fastslås, at sønderjyderne udgjorde cirka 8,5% af befolkningen i Kolding, der i 1906 havde 13.451 indbyggere.

FOLKEKAMPEN I SLESVIG

I mange tilfælde var det fædrelandskærlighed, der fik sønderjyderne til at forlade Sønderjylland i 1864-1920. Danskheden, retten

til at bevare sin kulturelle identitet, retten til frit at tale det danske sprog og leve i den danske ånd, vejede for mange sønderjyder tungere end deres familie, arbejde og det liv de havde bygget op på deres hjemegn. I den forstand var mange af de 1149 sønderjyder der tog til Kolding flygtninge på flugt fra Preussens undertrykkelse og udrensning af den danske kulturbevidsthed. De var sønderjyder, der ville „hjem“, men undersøgelsen har også vist eksempler på personer, der blev udvist af de preussiske myndigheder.

Udvisningerne fra Sønderjylland skete, fordi de danske udøvede civil ulydighed, eller blev opfattet som modstandere af tyskheden. Ofte skete det med meget kort varsel. De udviste skulle forlade Sønderjylland inden 1-14 dage, på egen befordring, og de fik forbud mod at vende tilbage. Typisk rejste fædre, der var blevet udvist, i forvejen til Kolding, hvor familiesammenføringen senere fulgte.

Svend Kjærbøl, blikkenslager i Kolding, har fortalt, at hans fader, der var født i Haderslev, blev udvist fordi han valgte at optære. Som syttenårig flyttede han til Bojskov, hvor han boede alene. Optanter måtte ikke besøge deres familier i Sønderjylland, men Kjærbøls fader sneg sig alligevel over grænsen af og til. Den tyske grænsegendarm overvågede „trafikken“, og der var mange stikkerer, så det var ikke nemt. Grænsegendarmen opdagede ham en gang, og det fik konsekvenser. Han blev ført til udkanten af Haderslev og bundet fast til en hest, som han måtte løbe bagefter til Haderslev, hvorefter han blev udvist. Historien er imidlertid ikke enestående.

Nikolaj Outzen, der skabte Sydjysk Korn- og Foderstofkompagni, blev også udvist. Egentlig var han født i Ribe, men han følte sig



Sdr. Landevej, nu Haderslevvej og Søndergade Syd set mod Sct. Nicolai Kirke og Koldinghus, ca. 1870.

som sønderjyde, idet han havde boet i Haderslev i 32 år, fra 1865-1898, hvor han drev grossistvirksomhed. Han var aktiv i Landboforeningen, der spillede en særlig rolle for de danske, og de tyske myndigheder forsøgte at

forhindre deres møder. Tilsyneladende havde det forbindelse med hans engagement der, at han i 1898 blev udvist, men Outzen modtog aldrig nogen saglig grund til udvisningen. Kolding tog imidlertid godt imod Nicolai Outzen. Han var kendt for at være en dygtig forretningsmand og en stor skatteyder.

Sønderjydernes førstehåndsindtryk af Kolding var ikke i alle tilfælde positive. Thomas Thomsen, der i mange år arbejdede som tromlefører ved Kolding Kommune, husker det som en trist oplevelse. Hans far havde fået en udvisningsordre i 1899. Årsagen var, at han på sin arbejdsplads var kommet til at sige, at han „ikke så nogen anledning til at bære fakkeltog på landråd von Köllers fødselsdag, fordi von Köller antageligt ikke ville bære fakkeltog for ham på hans fødselsdag!“. Det var under den såkaldte Köllerpolitik, hvor myndighederne slog hårdt ned på opførsel, der var nedsættende for tyskerne. Udtalelsen kom myndighederne for øre, og så måtte familien af sted i flyttevognen. Da familien kørte ned ad Haderslevvej, var slotsruinen det første den dengang femårige dreng så foran sig fra forsædet. Dengang var der fra Haderslevvej frit udsyn til hele byen. Børnene havde aldrig før set en ruin, og med sin takkede og udbrændte form gjorde den et sært indtryk.

De dansksindede i Slesvig følte, at de havde ret til at leve og tænke som danske, og set med deres øjne var tyskeres bestræbelser på at forhindre den danske livsudfoldelse chikane. Forklaringen var, at den særlige artikel V i Pragfreden af 1867 gav mulighed for, at den slesvigske befolkning ved en folkeafstemning kunne blive spurgt om den ønskede en genforening med Danmark. De danske følte, at mens tyskerne havde magten på deres side, så

havde de danske retten. De så ingen ret hos de tyske til at krænke danskheden, når de ikke var blevet spurgt. Alt pegede da også på, at der i Nordslesvig ville være god baggrund for en dansk folkeafstemningssejr. De slesvigske valg i 1867 havde vist en tydelig national sindelagsgrænse, og man havde fået en klar afgrænsning af begrebet Nordslesvig. Men sønderjydernes ønske om en genforening betød, at de blev betragtet som statsborgere af 2. klasse, og paragraffen havde dermed en splittende og selvforstærkende effekt på begge sider.

Myndighedernes opsyn med befolkningen var større i byerne end på landet. På landet var det sværere at kontrollere, at sproget ved offentlige sammenkomster var tysk. Det betød, at den nordslesvigske landbefolkning i mindre grad var påvirkede af deres nye statsborgerskab. Det danske sprog blev opretholdt, selv i skolerne. Men tryk afviede modtryk. I 1879 ophævede Bismarck Pragfredens artikel V, og i 1889 gennemførte regeringen sprogrekriptet, der indførte tysk tvangssprog. Sidstnævnte truede for alvor den danske identitet, og skabte stærke modreaktioner blandt såvel befolkningen i Danmark, som de dansksindede i Slesvig. Sønderjyderne opgav dog ikke håbet om genforening, og i de fora, det lod sig gøre, blev de ved med at tale det danske sprog. Men det var unægtelig blevet svært at være sønderjyde, og af denne grund var der mange, der helt frivilligt tog til Danmark.

FRA HADERSLEV TIL HADERSLEVVEJ

Mandtalslisterne for Kolding i 1905 har vist, at de fleste af de 1149 sønderjyder kom fra Haderslev Amts sogne. Alene fra købstaden Haderslev kom der 144, hvilket svarer til

12,5% af det samlede antal sønderjyder. Den resterende del i Haderslev Amt kom overvejende fra sognene Starup, Tyrstrup og Fjelstrup, der hver var repræsenteret med 50-70 personer. Fra Sønderborg Amt var indvandringen jævnt fordelt på sognene, mens der fra Tønder og Åbenrå Amters sogne kom flest fra Åbenrå, Tønder og Møgeltønder. Lavest var indvandringen fra sognene langs vestkysten, hvilket giver en formodning om, at sønderjyderne derfra valgte at flytte til det nærmere liggende Ribe Amt, som havde det næststørste antal sønderjyder. Fra Sydslesvig kom knap halvdelen fra Flensborg. Tabel 2. viser indvandringen fra Slesvig fordelt på de gamle Amter.

Overvægten af indvandrere fra Haderslev Amt skal forklares med, at de dansksindede i dette område i særlig høj grad følte sig forfulgt af de tyske myndigheder. Flertallet gik da også

ind for den protestpolitik, som de danske repræsentanter i landdagen førte, og Haderslev Amt blev fra 1880'erne et stærkt centrum for den folkelige bevægelse, der gennem sprogskoler, højskoler og foreninger arbejdede for at styrke danskheden i Nordslesvig.

Af tabellen fremgår det, at 60 personer kom fra et ikke nærmere defineret sted i Slesvig. Det er givet, at et antal kom fra byen Slesvig. Dog synes det mere sandsynligt, at de fleste blot har oplyst mandtalsprotokolføreren, at de kom fra området Slesvig. Ser man på indvandringen fra Sydslesvig, er det ikke overraskende, at knap halvdelen kom fra Flensborg, hvor flest dansksindede i Sydslesvig boede.

Ser man på, hvor i Kolding sønderjyderne flyttede til, viser der sig det interessante, at de samlede sig i en slags ghettodannelser. Gaden Sønder Landevej (i dag Haderslevvej) lå med 80 personer i spidsen, og lige godt 40% af de tilsammen 1149 personer samlede sig på syv gader, nemlig Agtrupvej, Allegade (Konsul Graus Gade), Kathrinegade, Låsbygade, Nørremark (Gøhlmannsvej kvarteret), Søndergade og Sønder Landevej (Haderslevvej). Bortset fra Havnen, Hyrdestræde, Staldgården og Torvegade, hvor der ingen sønderjyder boede i 1905, boede der mellem 1 og 25 sønderjyder på hver af det resterende Koldings gader og veje.

Kolding havde i begyndelsen af 1900-tallet ikke færre end 80-100 udskænkingssteder, og en stor del af dem lå i Låsbygade, hvor der boede mange sønderjyder. De fleste steder kostede en øl 15 øre. I Låsbygade nr. 19, 28, 57 og 93-95 drev sønderjyderne Sloth, Falletsen, fru Nielsen og Nissen restauration. I nr. 30 lå endvidere den store vinhandel Friis og Juhl, som Mathilde Friis fra Flensborg drev

Tabel 2. Indvandringen fordelt på amter

Fødested	Antal	%
Haderslev Amts sogne	759	66,1
Sønderborg Amts sogne	102	8,9
Tønder Amts sogne	83	7,2
Aabenrraa Amts sogne	66	5,7
Slesvig, ikke navngivet	60	5,2
Sydslesvig	79	6,9
Personer i alt	1149	



Søndergade set fra syd, ca. 1900. Til venstre Hotel Hvide Hest, hvor Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn holdt deres møder.
Foto: Georg Burcharth.

videre efter sin mand, Chr. Friis, der var død i 1903.

Det sønderjyske islæt var også synligt i Søndergade. Her lå Hotel Sønderjylland, gæstgiveriet „Hvide Hest“ og Christian Nielsen Thys restaurant. „Hvide Hest“ havde fået en symbolværdi, idet det var der, at de indledende forhandlinger om freden i 1864 fandt sted, og den blev ydermere hjemsted for „Sønderjysk Forening for Kolding og Om-

egns“ mødeaktivitet fra begyndelsen i 1889. I de kvarterer, hvor sønderjyderne boede, var der ligeledes et stort antal forretninger og håndværker-værksteder drevet af sønderjyder. De fleste lå i Låsbygade.

MÆND OG KVINDERS ERHVERV

Det billede, der tegner sig af sønderjydernes beskæftigelse, svarer meget godt til det arbejds- og familiemønster, der var ved det 20. århundredes begyndelse. Et stort flertal af mændene arbejdede som arbejdsmænd og håndværkere, de unge kom i lære, og kvinderne arbejdede i hjemmet. Nogle få var dog lærerinder, jordemødre, sygeplejersker eller

enlige. De sønderjyske håndværkere repræsenterede alle de traditionelle fag, som mure, smede, skomagere, skræddere og tømrere osv., men også de lidt finere fag som bogbindere, guldsmede og urmagere samt relativt nyere fag som f.eks. elektrikere. Tabel 3 viser sønderjyderne fordelt på erhverv.

Tabel 3. Mænd og kvinder over 18 år fordelt på erhverv

Erhverv	Mænd	Kvinder
Håndværk og industri, selvstændige	69	7
Håndværk og industri, ansatte	204	21
Handlende	38	9
Landmænd og avlsbrugere	14	1
Søfarende og fiskere	6	0
Embedsmænd	10	2
Tjenestefolk	7	36
Uden for erhvervene	58	27
Uangivet	19	69
Hustruer, døtre og enker		346
Ingen beskæftigelse	10	
<i>I alt</i>	<i>435</i>	<i>518</i>

Den store gruppe af mænd, der var ansat som håndværkere og i industrien, har i betydeligt omfang ikke oplyst til mandtalslisten hvem, der var deres arbejdsgiver. Af de oplysninger der findes, kan det dog konstateres, at mange arbejdede på de ti følgende virksomheder: Andelsmejeriet, Andelslagteriet, Bagermestrenes Rugbrødsfabrik, S. W. Bruuns Tobaksfabrik, Dampvaskeriet, Kaalunds Sæbefabrik, Saftstationen, Slotsmøllen og Volkerts Fabrikker. Også et stort antal mænd arbejdede for selvstændige håndværkere, der havde værksted eller forretning. Mens Saftstationen og Slotsmøllen var udprægede mandearbejdspladser, beskæftigede Bruuns, Kaalunds og Volkerts Fabrikker både mænd og kvinder. Dampvaskeriet var omvendt en udpræget kvindearbejdsplads.

Arbejdspladserne er dog for mange sønderjyders vedkommende forudsigelige. Slagterne, som der var tre af i 1905, søgte til Andelslagteriet, og typograferne, som der var fem af, søgte til Kolding Avis, Folkebladet og Bogtrykkeren Konrad Jørgensen, osv. Men af aviser og litteratur fremgår det, at nogle af sønderjyderne forlod det erhverv, de havde i 1905. August Have fra Vonsbæk opgav for eksempel sin farve- og tapethandel for at blive købmand, og drejermesteren Hans Christian Hansen fra Broager blev kontorbestyrelse af Arbejdsanvisningskontoret, da dette blev oprettet i Fredericiagade i 1916. Samtidig opretholdt nogle flere stillinger. Hans Christian Hansen underviste f.eks. også på Teknisk Skole.

Tabel 3 viser, at ikke færre end 85 personer står udenfor erhvervene. Bag dette tal gemmer der sig en række helt forskellige erhverv, som f.eks. arkitekter, dyrlæger, kontorister, parti-



1916

De ansatte på Kolding Dampvaskeri, 1916.

culierer, selskabsdamer, vaskekoner, vognmænd m.m.

Samlet set ser det ud til, at sønderjyderne klarede sig godt i Kolding. Hele 92% arbejdede i eller udenfor hjemmene. Kun 3% eller 36 personer, modtog fattighjælp. Andre 3% eller 36 personer, modtog aldersrente. De resterende 2 % af sønderjyderne, der ikke arbejdede, var enten pensionerede eller uarbejdsdygtige, og af mandtalslisterne fremgår det, at de klarede sig uden offentlig hjælp.

Mandtalslisterne for Kolding i 1905 viser også, hvor gamle indbyggerne var. Tabel 4. viser de 1149 sønderjyder fordelt på alder.

Der var i alt 105 sønderjyske drenge og 91 sønderjyske piger under 18 år. 97 af børnene gik i skole, men det var de fleste, idet der var 35 børn i alderen 1-7 år, der ikke gik i skole. 78 af skolebørnene benyttede Friskolen og Kolding Kommuneskole. 11 børn gik på privatskolerne Dalsgaards Realskole på Langelinie, Døtreskolen i Kathrinegade og Frk. Jesens Skole i Låsbygade. 25 drenge, der var over 14 år, var lærlinge eller arbejdede som bybude og tjenestefolk. For pigernes ved-

Tabel 4. Alder

Alder	Mænd	Kvinder
0 - 9 år	37	28
10 - 19 år	71	69
20 - 29 år	70	116
30 - 39 år	74	108
40 - 49 år	114	89
50 - 59 år	74	94
60 - 69 år	57	60
70 - 79 år	29	31
80 - 89 år	6	9
90 -	3	1
Alder ukendt	5	4
Personer i alt	540	609

kommende arbejdede 10 som tjenestepiger og syersker. 20 piger, der ikke gik i skole og ikke var udearbejdende, hjalp formentlig til i egne hjem.

I 1873 var det ved lovgivning blevet forbudt at anvende børn under ti år i fabriksproduktionerne, og børn mellem 10-14 år måtte ikke arbejde mere end 6 1/2 time om dagen. Mandtalslisterne fortæller ikke, om skole-

børnene havde arbejde ved siden af, men det var der formentlig en del, der havde. Eksempelvis beretter sønderjyden Thomas Thomsen i sine erindringer, at han, fra han var 6-10 år, arbejdede for en mælkeemand, der distribuerede mælk for Kolding Mejeri. Og indtil han blev 14 år, arbejdede han om eftermiddagen som bydreng for hhv. en købmand og en uldhandler. Mandtalslisten fortæller dog kun, at Thomsen gik i friskolen.

SØNDERJYSKE IVÆRKSÆTTERE

Jens Holm fra Gram, som blev landets største kreatureksportør, er en af de 1149 sønderjyder i 1905, der havde en afgørende indflydelse på Koldings udvikling. Kreatureksporten bidrog i høj grad til væksten på Kolding Havn.

Nogle søgte måske først og fremmest til Kolding af forretningsmæssige årsager, fordi de så et større potentiale for at udvikle deres forretning i Kolding end i Sønderjylland. Det kan have været tilfældet for S. W. Bruun og Detlev og Johan Volkert, der kom til Kolding i henholdsvis 1872 og 1877.

S. W. Bruun, der kom fra Haderslev, købte en allerede eksisterende tobaksfabrik i Kolding, der var grundlagt i 1819. Bruun oprettede en sideproduktion af cigarer, og cigarproduktionen blev så stor en succes, at virksomheden flere gange måtte udvide. I 1905 beskæftigede fabrikken godt 50 cigarmagere, heraf 11 sønderjyder. Den producerede 50- 60 forskellige mærker, og cigarene blev god reklame for Kolding, for Bruun valgte Kolding Slotsruin som varemærke.

Stifterne af Brdr. Volkerts Fabrikker var født i Neumünster i Holsten. Med sig havde de en god uddannelse indenfor farveri, spin-



Arbejdere på S.W. Bruuns Tobaksfabrik omkring år 1900.

deri og væveri, og for små midler købte de den fallerede Kolding Klædefabrik i ejendommen Rendebanen 7. I 1899 byggede Brdr. Volkert en ny fabrik på en mark mellem Dalbyvej og Agtrupvej, der dengang lå „ude på landet“. Tekstilvirksomheden producerede i mange år klædestoffer, møbelstoffer, gardinstoffer og tæpper.

Tre af byens andre virksomheder blev etableret af sønderjyder, der boede i Kolding i 1905, nemlig Bagermestrenes Rugbrødsfabrik, Kolding Fyrværkerifabrik og Th. Knudsens Automobiles. Rugbrødsfabrikken og Fyr-

værkerifabrikken var de første af deres art i Kolding, og begge blev stiftet i 1899.

Bagermestrenes Rugbrødsfabrik blev oprettet af en kreds af bagere. En af dem var Peter Guldager fra Åbenrå, og han blev direktør. Rugbrødet var befolkningens vigtigste næringsmiddel, og fabrikken blev etableret på baggrund af et ønske om en mere hygiejnisk produktion. I 1905 var seks sønderjyder bagere, og to af dem arbejdede på Rugbrødsfabrikken.

Theodor Knudsen fra Starup åbnede maskinhandel i Kolding i 1903. I de første år handlede han udelukkende med cykler, men i 1908 kunne han købe Axelhus, som han udvidede med en stor moderne fabriksbygning. Maskinhandlen solgte nu alt fra barne-

vogne til cykler, maskiner og automobiler. I et tilhørende værksted kunne folk få repareret deres cykler. Th. Knudsen beskæftigede nogle af de 10 sønderjyder, der var smede i 1905.

Kolding Fyrværkerifabrik er nok den mest bemærkelsesværdige af de virksomheder, som sønderjyderne etablerede i Kolding. Den blev oprettet i 1899 af Hans Christian Diedrichsen. Han var 3. generation i en fyrværkerikunstfamilie fra Flensborg. Hans farfar havde allerede i 1857 nedsat sig som „pyrotekniker“ i Flensborg, hvor han arrangerede koncerter med efterfølgende ildfester. Efter hans død overtog sønnen Carl værkstedet, men i 1887 blev han offer for Köller-politikken. Familien rejste da til Kolding, men Carl genoptog ikke fyrværkerifremstillingen. Fru Diedrichsen medbragte dog værktøjet til fabrikation af fyrværkeriet, og det kom sidenhen i brug igen. Deres søn, Hans Christian Diedrichsen, blev snedker, og tog „på valsen“. Han havnede i Berlin og overværede der et festfyrværkeri, som fandt sted i forbindelse med afholdelse af en stor udstilling. Han kontaktede kunstfyrværkeren og fik arbejde på hans fabrik. Der lærte han mange af pyroteknikkens hemmeligheder at kende. Og da han i 1899 vendte tilbage til Kolding, fandt han familiens værktøj frem igen.

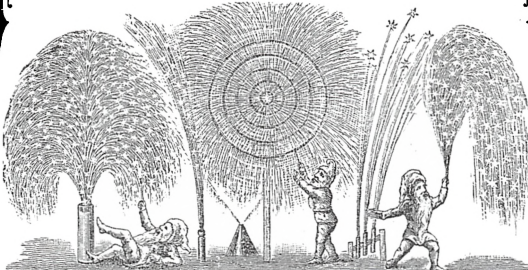
I sin etableringsannonce indbød han til „stor koncert og fyrværkerifest i Alhambras Have, Søndag den 6. august. Billeter 25 øre for voksne og 15 øre for børn. Musik ved Jul. Christensens Orkester. Kl. 10.15 stort kunstfyrværkeri“. Festen blev meget vellykket. Af avisreferatet forlyder det, at „folk stod på borde og bænke og på hinandens tæer“ for at se fyrværkeriet. I mange år solgte Diedrichsen hovedsageligt festfyrværkeri, men pro-

Fabrikation og Eksport

af

Have-, Vand- og Salonfyrværkeri, Bengalske Fakler,
Bengalske Tændstikker, Theater-Flammer, Illuminations-
Artikler, Voks- og Magnesiums-Fakler til Fakkeltog,
Karnevals-Artikler som: Confetti og Luftslinger,
Knalærter, Cykle-Bomber, Fixer-Artikler

Chinesiske Pistoler, 1ste Kvalitet, en gros. Amorces en gros.









Stort Udvalg. Billigste Priser.

*Mindre Fyrværkerier til Foreninger til Skov-, Høst-,
Sommerfester og lignende kunne erholdes fra 15 Kr. til højere
Priser, med kort Varsel.*

*Bestillinger paa hele Festarrangement modtages.
Overlag og Prisliste gratis.*

H. Diedrichsen,
Kunst-Fyrværker,
Bopæl: Gl. Tivoli, Kolding.

Telefon 262.

Annonce fra kunstfyrværker H. Diedrichsen i Kolding Vejviser 1904.

duktionen blev senere omlagt, så den alene koncentrerede sig om nytårsfyrværkeri og signalfyrværkeri til brug for skibsfarten. 4. generation førte fyrværkerivirksomheden videre, og i 1960'erne var den ikke blot den ældste, men også langt den største skandinaviske virksomhed i branchen.

Arkitekten Andreas Thomsen Hagerup fra St. Solt fik særlig betydning for Kolding, idet han tilførte byen en række smukke bygninger, som står den dag i dag. Andreas Hagerup var den første akademiske arkitekt i Kolding, og der var god brug for ham, da byen var i stor fremvækst ved århundredskiftet. Han slog igennem med opførelsen af De Gamles Hjem, som fik navnet „Låsbyhøj“. Senere fulgte udvidelsen af Latinskolen, Elektricitetsværket, Kreatureksportstaldene på Jens Holmsvej, restaureringen af Vamdrup Kirke, Vandtårnet på Gøhlmannsvej m.m. Hagerup opførte endvidere en række smukke villaer i byens velhaverkvarterer, som det karakteristiske „Hvide Hus“ på Strandmøllevej 13 og „Villa Capri“ på Strandvejen 34A.

VERDENSBERØMT

Nogle af sønderjyderne gik det så godt, at Kolding rejste mindesmærker for dem, eller opkaldte gader med deres navn. Én sønderjyders bedrifter fik dog betydning langt ud over Kolding grænser, idet han faktisk blev verdensberømt. Manden var Jørgen Jørgensen Schmidt. Han kom fra Sillerup og var dyrlæge i Vestergade nr. 15. J. J. Schmidt opfandt den banebrydende behandlingsmetode mod kalvekastningsfeber, og opfindelsen fik vital betydning ikke blot for Danmark, men for alle lande, der var plaget af kælvningsfeberen.

Jørgen Jørgensen Schmidt fik mistanke om, at kalvekastningsfeberen skyldtes et giftstof, der dannes i yveret i forbindelse med dannelsen af råmælken, og som virker lamrende på koens muskulatur og centralnervesystem. Han var overbevist om, at man ved at tilføre yveret en jodkaliumopløsning kunne



Arkitekt Andreas Thomsen Hagerup, der bl.a. var arkitekt på Stejlbjerghusene, Låsbyhøj og en lang række hvide villaer i Strandmøllevej kvarteret. Foto: A. Hoffgaard.

neutralisere det pågældende giftstof. I 1896 lavede han et infusionsapparat, og han tog det med til Peterslyst ved Dons, hvor han var blevet kaldt ud til en syg ko. Behandlingen lykkedes, og over det følgende halvandet års tid helbredte han yderligere 46 af 50 køer, svarende til 92%. I 1897 publicerede Schmidt sine teorier og resultater i „Månedsskrift for Dyrlæger“. Afhandlingen blev refereret i veterinære tidsskrifter i mange lande, og ved en

international veterinær-kongres i Budapest i 1905 blev det fastslået, at Schmidts behandlingsanvisning havde bestået sin prøve verden over. Mindesmærket for Jørgen Jørgensen Schmidt blev opsat i Sdr. Havnegade i 1926, men blev senere flyttet til Kongebrogade.

PERSONLIGHEDER

Den fineste dame, der indvandrede til Kolding, hed Elisabeth von Späth. Hun var født i Neumünster og havde været stiftsdame på Vallø Slot, inden hun flyttede til Kolding. Der boede også andre von Späther i byen, som Elisabeth formentlig var beslægtet med, nemlig to søskendefrøkeners i Vestergade 1A, der tidligere havde været stiftsdamer på Vemmetofte. Frøkenene von Späth var toneangivende i byens eksklusive selskabsliv.

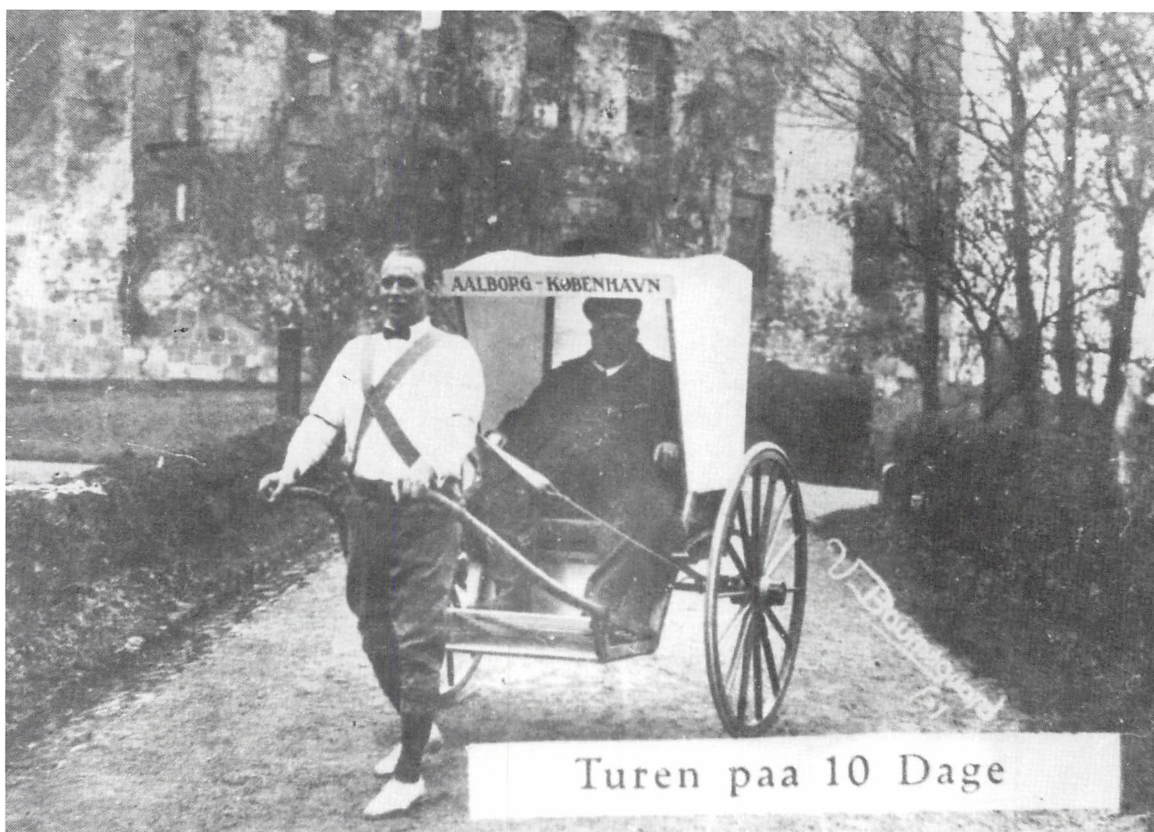
Von Späths folkelige modstykke hed Marie Kathrine Jensen. Kvinden var født i Stubbum, og i 1905 var hun 52 år. Mandtalslisten fortæller om hendes livsstilling, at hun var „forladt kone“. Men hun klarede sig, „Madam Jensen“, eller „Bedste“, som folk også kaldte hende. Hun boede i Nørregade 40, og på samme adresse åbnede hun „en blandet landhandel“. Hos Bedste kunne man blandt andet købe cigaretter stykvis for 1 øre, et glas hvidtøl eller mælk for 3 øre, og øl for 12 øre. Drengene fra cykelbanen ved Olympia (nuværende Kolding Stadion) var gode kunder.

Peter Nissen fra Hjerndrup er et af den sønderjyske indvandrings mere muntre indslag. Han drev restauranten Markdannershushus og blev kendt for sine store bøffer, som han serverede for blot 25 øre. Og Nissen var faktisk selv en bøf. Han vejede 350 pund, og det blev anledningen til et bizart væddemål, der

fandt sted i begyndelsen af 1930'erne. Den lokalkendte sportsmand Niels Petersen påstod, at han i løbet af 10 dage i en sulky kunne køre restauratør Nissen fra Ålborg til København. „Bøffen og Bananen“, som blev deres logiske kaldenavne, væddede 1000 kr., og det var mange penge dengang. Turen blev planlagt således, at de skulle tilbagelægge 50 kilometer om dagen, og Niels Petersen fik en måneds tid til at komme i form. Turen blev gennemført, og den var et stort tilløbsstykke. Pressen dækkede flittigt det umage par, der undervejs solgte postkort af den ejendommelige befordring. Og velgørende var de. Overskuddet af salget gik ikke til vinderen, Niels Petersen, men til Koldings nye Stadion.

Chresten Steffensen fra Hammelev drev landbrug, da han kom til Kolding og blev sidenhen forretningsmand. Han var bestyrelsesmedlem i „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“, „Dybbøldagen“ og „Skamlingsbankeselskabet“, men bortset fra disse offentlige hverv viste han sig ikke meget for offentligheden. Når Steffensen nævnes her, er det for at vise, hvordan sønderjyderne stod sammen. I forbindelse med Steffensens død i 1941 skrev avisen:

„Chr. Steffensen var af sønderjysk æt, og hans tilknytning til grænselandet var for ham et adelsmærke, som han vidste forpligtede. Han har således hjulpet flere gode sønderjyder, så de blev i stand til at blive på deres gårde, så de kunne bevares i slægtens eje. Han har også hjulpet adskillige dygtige unge mennesker, så de kunne fortsætte og gennemføre deres studier. Han var en af de heldigvis ikke så få gode danske mænd, en af de rigtige ægte sønderjyder, som ved sin blotte nærværelse vakte respekt. Han kunne nære tillid til sine



Restauratør Peter Nissen, Christiansminde, på køreturen Ålborg – København på 10 dage. Løberen er blikkenslagermester Niels Petersen, Kolding. Ovenskuddet ved dette postkort, fotograferet af V. Baunsgaard, gik til Koldings nye Stadion ved Olympia.

medmennesker – og når han først fik tillid til et menneske, var hans tillid ubegrænset. En mand, han således havde fået tillid til, opsøgte ham engang, mens han lå syg i sengen. Steffensen sagde da, efter at have talt med ham: „Min sparekassebog ligger derhenne, du kan tage den og så hæve, hvad du skal bruge“!

På bogen stod mange tusinde kroner, men Steffensen stoledede blindt på manden“. Derfor var, skrev avisen: „En god dansk mand gået bort“.

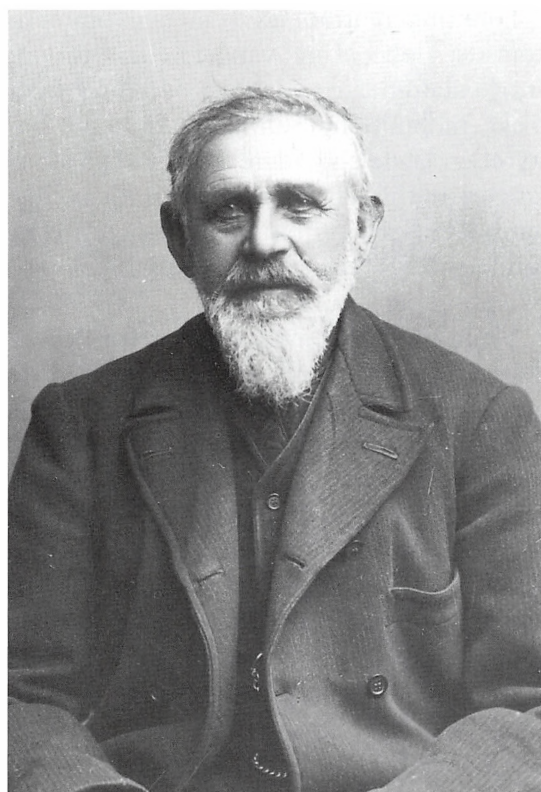
FORENINGSLIV

I 1888 gik en gruppe sønderjyder fra Koldingegnen sammen om, at danne „Foreningen af udvandrede Sønderjyder“. Året efter tog den navnet „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“. Foreningen var ikke den første sønderjyske forening i Kolding. „Sønderjysk Samfund“ havde eksisteret siden 1867. Sideløbende med udviklingen i Slesvig opstod

en række nationale foreninger som Sprogforeningen og Skoleforeningen, samt foreninger i Danmark, der virkede som støtteforeninger for førnævnte. Som direkte reaktioner på Köllerpolitikken og sprogforordningen af 1889 voksede antallet af sønderjyske foreninger markant efter 1880erne. Sønderjyder i Danmark følte, at de måtte hjælpe deres landsmænd syd for grænsen med bøger, sangbøger og penge til opførelse af danske efterskoler osv., og det var i denne sammenhæng at „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ opstod.

For at blive optaget i „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ skulle man være født i Sønderjylland. Men meget tyder på, at der var en udbredt sympati for den sønderjyske sag, for på foreningens generalforsamling i 1890 blev vedtægterne ændret således, at alle kunne optage medlemskab. Foreningen var i konstant fremgang. I løbet af 1905 steg medlemstallet f. eks. fra 403 til 466. Med tiden blev foreningen den største af de sønderjyske foreninger i Danmark.

Sønderjyderne der befandt sig i Kolding i 1905 var meget aktive i foreningens bestyrelse. Mødeprotokollerne fra 1889 til 1920 viser, at elleve af de sønderjyske mænd blev bestyrelsesmedlemmer. De fungerede ikke på samme tid, for bestyrelsen var en meget snæver kreds på 5-15 personer. Fælles for bestyrelsesmedlemmerne i denne periode var, at de var selvstændige, og mere eller mindre indflydelsesrige. Det drejede sig bl.a. om kreatureksportør Jens Holm, direktør Peter Guldager, overretssagfører H. C. Bennetzen, købmand August Have og rentier Chresten Steffensen. Møderne blev næsten altid holdt på Hvide Hest i Søndergade. Af og til var



Kreaturekspeditor Jens Holm.

Foto: A. Hoffgaard, 1907.

politiske emner på dagsordenen, men Forsvarssagen, og den officielle politik vedrørende Sønderjylland kunne bestyrelsen ikke rigtig gøre noget ved. Derimod kunne den gøre en forskel for de danske syd for grænsen. Alene i 1905 indsamlede foreningen 5000 bøger til Sprogforeningen i Åbenrå, som distribuerede dem til samlinger overalt i de sønderjyske sogne. Foreningen støttede endvidere en efterskole i Hejls, der fungerede som et dansk fristed, og i 1905 blev skolen besøgt af 43 elever.

Foreningen arrangerede mange sammenkomster. I løbet af året var der fællesspisninger og balaftener, og ydermere foredrag, hvor f. eks. indbudte fra Sønderjylland talte. Bestyrelsen lagde endvidere stor vægt på at arrangere udflugter. Turene gik til forskellige landsdele, hvor foreningen besøgte andre sønderjyske foreninger, og – selvfølgelig, til Skamlingsbanken.

Skamlingsbankemøderne var fra begyndelsen i 1843 store folkefester. Ved det første møde var der 6000 deltagere, og efter 1864 var deltagelsen antageligt mindst lige så stor. Møderne var meget effektive til at bringe politiske og nationale budskaber ud i en tid, da pressen endnu kun havde en beskedent udbredelse. Skamlingsbankemøderne blev en samlet platform for de sønderjyske foreninger, som der i 1905 var 59 af i Danmark, med omkring 10.000 medlemmer. Af Skamlingsbankeselskabets gæstebog, som blev lagt frem ved møderne, fremgår det, at sønderjyderne i Kolding var hyppige gæster. Men folk kom fra hele landet, og de kom fra Slesvig, og endda fra udlandet.

SØNDERJYDERNES BETYDNING FOR KOLDING

Besiddelsen af bl.a. Hertugdømmerne, Grønland, Island, Færøerne, Norge og de oversøiske kolonier medførte at Danmark i den længste tid af sin historie har været et multietnisk og multikulturelt samfund. I den sammenhæng er danskhed et relativt nyt begreb. Først fra midten af 1800-tallet begyndte vi at føle os danske. Junigrundloven, de folkelige bevægelser der opstod i løbet af 1800-tallet, Grundtvig og de slesvigske krige havde

i den forbindelse stor betydning, men sønderjyderne har også spillet en afgørende rolle for danskheden. Den stærke nationalbevidsthed og nationalfølelse, sønderjyderne udviklede, medens de hørte til Preussen var med til at befæste danskheden også nord for Kongeåen.

Den sønderjyske indvandring til Kolding var med til at præge byen erhvervsmæssigt og ikke mindst kulturelt. Hvor stor denne indflydelse har været, har det dog ikke været muligt at afgøre på grundlag af denne begrænsede undersøgelse, det har kun været muligt at pege på eksempler.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at de indvandrede sønderjyder i Kolding stadig følte sig som sønderjyder, og de gjorde et stort arbejde for at holde modet oppe hos deres landsmænd i Sønderjylland indtil genforeningen i 1920.

KILDER:

Kolding Stadsarkiv:

Mandtalslisterne for Kolding 1905.

Forhandlingsprotokol for „Sønderjysk Forening for Kolding og Omegn“ 1889.

Skamlingsbankeselskabets fremmedbog for lystrejsende på Skamlingsbanken.

Svend Kjærbøls erindringer.

Nikolaj Outzens erindringer.

Thomas Thomsens erindringer.

Saglig Samling, diverse avisudklip.

LITTERATUR:

Fr. Aubeck, Kolding by, VII, Århus 1916.

Danmarks Statistik, Folketællingen i Kongeriget Danmark 1901, 1. del, København 1903.

Danmarks Statistik, Folketællingen i Kongeriget Danmark 1911, 1. del, København 1913.



Snedkermester C.K. Holm på familieudflugt til Skamlingsbanken 1909.

Ole Feldbæk, Dansk Identitetshistorie, bind 2, Viborg 1991.

Ole Feldbæk, Dansk Identitetshistorie, bind 3, Viborg 1992.

Troels Fink, Båndene der bandt, bind I og II, Åbenrå 1999.

Institut for grænseregionsforskning, National identitet, Åbenrå 1994.

J. P. Trap, Haderslev amt, Ribe Amt, Sønderborg Amt, Vejle Amt, Åbenrå-Tønder Amter, 1965.

Otto Wang, Kolding anno 1900, bind I, Kolding 1941.

Otto Wang, Kolding anno 1900, bind II, Kolding 1956.